

СЕГМЕНТАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Розглядаються питання сегментації зовнішньої трудової міграції громадян України. Виділені рівні трудової еміграції за ступенем легальності та можливостями статистичного обліку і сегменти за поєднанням правового статусу та економічних ознак. Охарактеризовано вплив трудових міграцій на соціально-демографічний та економічний розвиток.

Ключові слова: трудова міграція, сегментація зовнішньої трудової міграції.

I. Вступ. Трудові міграції є важливим соціально-економічним процесом, що здійснює як позитивний, так і негативний вплив на демографічні тенденції, розвиток ринку праці, соціальне середовище та економічну ситуацію. Основні напрями вкладу трудових міграцій в соціально-демографічний та економічний розвиток є такими:

- безпосередня зміна чисельності та трансформації структури населення внаслідок переходу трудової міграції у постійну;

- послаблення сімейних зв'язків, нестачість шлюбів, поширення соціального сирітства, що негативно впливає на народжуваність та розвиток сім'ї;

- погіршення рівня здоров'я трудових мігрантів внаслідок виснажливої праці та некомфортних умов перебування за кордоном;

- покращення можливостей утримувати дітей, розширення доступу до якісного медичного обслуговування і відпочинку внаслідок «міграційних» заробітків;

- зниження напруги на ринку праці через виїзд частини трудоактивних контингентів на перехід до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій;

- розвиток підприємництва та покращення можливостей зайнятості внаслідок створення нових робочих місць колишніми трудовими мігрантами, що заробили достатні для відкриття власної справи суми грошей;

- зниження кваліфікації працівників внаслідок зайняття за кордоном низькокваліфікованими роботами;

- засвоєння учасниками трудових міграцій ринкової свідомості, цінностей та норм цивілізованого суспільства;

- загроза нівелювання соціальної значимості зайнятості в Україні через формування у молоді окремих регіонів стійкого стереотипу, згідно з яким досягти пристойного рівня життя можна лише шляхом трудових поїздок за кордон;

- переважно нелегальний статус мігрантів, що, з одного боку, ускладнює соціальний захист цих осіб, а, з другого боку, сприяє формуванню психології правового нігілізму серед цього контингенту;

- важливість «міграційних» грошей не лише як засобу добробуту окремих прошарків населення, але й як джерела економічного розвитку.

II. Постановка завдання. На сьогодні у вітчизняній науковій літературі з проблем демографії, економіки, соціології, державного управління трудовим міграції приділяється більше уваги, ніж іншим складовим міграційного руху населення. Різні аспекти трудових міграцій висвітлені в наукових працях О.А.Малиновської, О.Р.Овчиннікової, І.М.Прибиткової, М.Д.Романюка, М.О.Шульги. Разом з тим проблемам сегментації зовнішньої трудової міграції майже не приділялось уваги. Перша спроба групування мігрантів була здійснена в доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, де виділено чотири категорії громадян України, які перебувають на території інших країн з метою працевлаштування, в залежності від їхнього правового статусу [1, 38]:

- особи, які мають дозвіл на постійне проживання на території іноземної держави, що одночасно дає право і на безстрокове працевлаштування (ці особи відповідно не входять до складу постійного населення України);

- особи, які мають тимчасовий дозвіл на перебування і на працевлаштування;

- особи, які на законних підставах тимчасово перебувають на території іноземної держави (на лікуванні, навчанні, з туристичними або приватними цілями) і нелегально працюють;

- особи, які перебувають на території іноземної держави нелегально і нелегально працюють.

В складі останнього контингенту слід розрізняти осіб, які потрапили до країни-реципієнта легальним шляхом, але термін їхнього дозволу на перебування закінчився, та осіб, які потрапили на територію даної країни нелегальним шляхом. Належність особи до тієї або іншої категорії є основним чинником, який визначає юридичні та соціальні права індивіда в країні перебування.

Таке групування акцентує увагу на юридичному статусі трудових мігрантів, що ускладнює його використання в соціально-економічних дослідженнях: умови праці та наслідки міграції можуть бути схожими у осіб з різним юридичним статусом і, навпаки, положення на ринку праці країни-реципієнта рівних за юридичним статусом осіб може бути принципово різним.

ІІІ. Результати. Трудова міграція громадян України здійснюється за запрошенням безпосередньо з боку іноземних роботодавців, за допомогою організацій, які займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян за кордоном (у тому числі туристичних агенцій), самостійного пошуку громадянами України роботи за кордоном (через осіб, які раніше виїхали на заробітки, за сприянням родичів і знайомих в країні-реципієнті, за допомогою Інтернету тощо). В структурі трудової еміграції громадян України за ступенем легальності та можливостями статистичного обліку можна виділити 4 якісно особливі рівні:

I. офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон декларують мету участі в трудовій діяльності і є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах;

II. неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон з декларованою ціллю туризму, відвідування родичів тощо, з послідувачим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах;

III. успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн;

IV. міграція жертв злочинних угруповань торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умо-

вах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі.

За поєднанням правового статусу та економічних ознак можна виділити три основних сегменти української трудової міграції:

A. унікальні спеціалісти та висококваліфіковані працівники, які легально працюють за фахом за персональними запрошеннями;

B. працівники різного рівня кваліфікації, які займаються переважно низькокваліфікованими (рідше – середнього рівня кваліфікації) роботами, нелегально або легально;

C. жертви злочинних угруповань.

Представники першого сегменту мають такі ж самі права, як і громадяни країни перебування. У них практично не виникає проблем щодо гарантій зайнятості, умов праці, соціального та медичного захисту, належної винагороди за працю. Мігранти, які формують другий сегмент, мають мінімум соціальних та трудових гарантій. Хоча становище легальних і нелегальних працівників суттєво відрізняється, українці нерідко стикаються з порушенням їхніх прав навіть за умови легального працевлаштування. Щодо жертв злочинних угруповань, то вони по суті перебувають на становищі рабів.

Співвідношення між рівнями трудової еміграції за ступенем легальності та можливостями статистичного обліку і сегментами за поєднанням правового статусу та економічних ознак представлено на *рис. 1*. Як бачимо, четвертий рівень відповідає сегменту C, до сегменту B входять представники трьох перших рівнів, до сегменту A – лише двох.

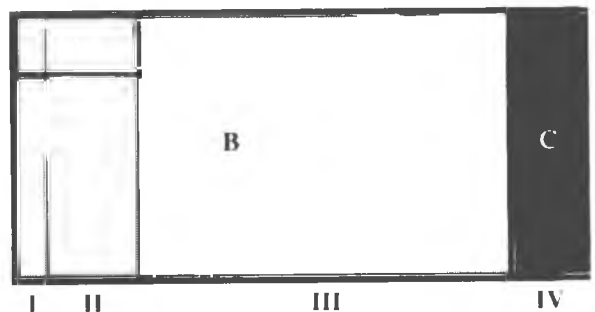

Рис. 1. Співвідношення між рівнями та сегментами трудової еміграції

Співвідношення між чисельністю осіб, які належать до окремих рівнів та сегментів трудової міграції на рисунку зображено умовно. Неповнота та несистематичність статистичної інформації щодо зовнішньої трудової міграції значно ускладнює проведення нау-

кових досліджень і формування зваженої та ефективної державної політики у цій сфері. Офіційна статистика фіксує лише окремі категорії зовнішніх трудових мігрантів. Тому важливим джерелом інформації про виїзд громадян на роботу за кордон є вибіркові обстеження. Проте вони проводяться лише епізодично, їхні масштаби досить скромні, а отримані результати мають неофіційний характер (близький до офіційного статус мали лише обстеження „Життєві шляхи населення України” [1] та облік трудових мігрантів в сільських поселеннях Тернопільщини [2]), є неспівставними внаслідок застосування різних методик, трапляються значні розходження між відомостями, отриманими з різних джерел.

На основі узагальнення низки обстежень масштаби зовнішніх трудових міграцій в Україні їх масштаби з досить високим ступенем точності можна оцінити у 2-2,7 млн. осіб. Поїздки на роботу за кордон особливо значного розвитку набула у західному регіоні: сім західних областей, де мешкає близько 1/5 населення України, забезпечують понад половину від загального потоку зовнішньої трудової міграції.

Із загальної кількості українських трудових мігрантів лише близько 40 тис. осіб працевлаштовано за кордоном за сприяння офіційних посередників (рівень I). Чисельність громадян України, які не зафіксовані вітчизняною статистикою, але легально працюють в країнах перебування (рівень II), становить близько 500 тис. осіб, в т.ч. приблизно по 100 тис. – в Російській Федерації, Португалії, Італії, Іспанії, по кілька десятків тисяч – в Польщі, Чехії, Греції (більш точний підрахунок можливий при отриманні відповідних даних від урядових структур країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили). Причому і серед легальних мігрантів переважають особи, які займаються низькокваліфікованими роботами.

Абсолютна ж більшість, як мінімум 3/4 українських трудових мігрантів працює за кордоном нелегально (рівні III та IV, більша частина сегменту B та сегмент C, на жаль визначити числові співвідношення між складовими нелегальної міграції неможливо). Одним з наслідків нелегального статусу є наявність численних порушень прав українських працівників за кордоном. Умови

їхньої праці абсолютно не відповідають нормативам, встановленим як на батьківщині, так і в країні перебування. Звичайною ситуацією є ненормований робочий день, недотримання техніки безпеки, виконання робіт, пов'язаних з ризиком для життя і здоров'я, трапляються випадки несвоєчасної та неповної виплати заробітної плати. Багатьом загрожує небезпека опинитися в нелюдських умовах існування або стати жертвами торгівлі людьми. Ці особи протягом тривалого часу перебувають не нелегальному становищі поза правовим полем України, що сприяє формуванню психології соціального і правового нігілізму у представників цього контингенту, молоді жінки, які стали жертвами торгівлі людьми, отримують величезні психологічні травми і „випадають” з репродуктивного процесу. Одним з наслідків нелегальної трудової міграції є втрата здоров'я наших громадян через важку і напружену працю, що відображається на показниках смертності. Медична допомога нелегальним мігрантам зазвичай і надається нелегально (завдяки особистим контактам роботодавця з медичними працівниками), тобто про нормальне лікування мова не йде. Для довготривалих мігрантів суттєвою проблемою стає адаптація до українського суспільства, яке змінилося за період їхньої відсутності (для нелегального мігранта поїздка до України фактично означає втрату роботи за кордоном, тоді як легальні довгострокові мігранти мають можливість відвідувати родичів і постійно підтримувати соціальні зв'язки).

Невирішеність найгостріших проблем трудової міграції здатна звести нанівець зусилля з побудови соціальної держави. Максимальне забезпечення правового та соціального захисту населення є однією з умов гарантування національної безпеки України. В цьому плані широке поширення нелегальних зовнішніх трудових поїздок українських громадян не може не викликати тривогу. Формування у складі населення країни численного прошарку не інтегрованих у суспільство осіб з психологією нігілізму, які при цьому є повноправними та персважно матеріально забезпеченими (а, отже, потенційно впливовими) громадянами країни, становить серйозну загрозу національній безпеці. Потенційно небезпечним є досягнення частки осіб, які нелегально працюють за кордо-

ном, у загальній чисельності населення, на рівні 2,5%: за цих умов (враховуючи середній розмір сім'ї в Україні та поширеність міграції двох або більше членів сім'ї) сукупність членів сімей, „задіяних” у трудовій міграції, становитиме біля 6% усього населення, тобто буде рівновеликою середньому класу (за найжорсткішими критеріями виділення), який формується в нашій країні. Вказаний рівень вже досягнутий в Україні, навіть згідно мінімальних експертних оцінок масштабів зовнішніх трудових міграцій.

IV. Висновки. Передумовою формування ефективної державної міграційної політики, спрямованої на усунення негативних наслідків трудових міграцій та недопущення їх у майбутньому, є створення дієвого моніторингу цього процесу. Налагодження адекватного інформаційного забезпечення наукових досліджень у сфері зовнішніх тру-

дових міграцій дозволить, зокрема, виявити числові співвідношення між її сегментами.

1. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – К., 2003. – 157 с.

2. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М.Лібанової, О.В.Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002 – 206с.

3. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль: Лідер, 2002. -- 52 с.

Questions of segmentation of external labour migration of citizens of Ukraine are considered. Levels of labour emigration on a degree of legality and opportunities of the statistical account and segments on a combination of a legal status and economic attributes are allocated. Influence of labour migrations on socially-demographic and economic development is showed.

Черенько Л.М.

РЕГІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ БІДНОСТІ

В статті проаналізовано регіональну диференціацію за основними показниками бідності та визначено чинники формування регіональних диспропорцій у ситуації з бідністю.

Ключові слова: бідність, диференціація бідності.

I. Вступ. Економічне зростання, що розпочалося в Україні з 2000-го року, мало неоднозначний вплив як на ситуацію з бідністю по країні в цілому, так і на становище окремих соціально-демографічних груп населення. Загальне підвищення показників рівня життя та зменшення масштабів бідності не супроводжувалося позитивними тенденціями у розвитку всіх регіонів країни. Неоднакові стартові можливості областей щодо підвищення матеріального добробуту населення обтяжуються посиленням регіональних диспропорцій у соціальному розвитку окремих територій, що неминуче позначатиметься на масштабах регіональної бідності і може призвести до загострення ситуації в майбутньому.

II. Постановка завдання. Проблема бідності сьогодні може вважатися широко дослідженою у вітчизняній науці. Праці відомих українських вчених (Е.М.Лібанова,

В.М.Новіков, А.Ф.Ревенко, Ю.І.Саєнко) розвивають теорію бідності з урахуванням специфічних для нашої країни умов. В рамках даної проблематики розглядаються і регіональні розбіжності у показниках бідності, проте дослідження проводяться здебільшого в контексті комплексної оцінки бідності в країні. Значна увага дослідженням регіональної диференціації за показниками якості життя та бідності приділяється російськими вченими внаслідок особливої актуальності цієї проблеми для Росії (А.Ю.Шевяков, В.М.Бобков та інші). Ситуація, що складається сьогодні в Україні, вимагає поглибленого дослідження регіональної диференціації бідності та чинників, які зумовлюють посилення диспропорцій у соціальному розвитку регіонів.

Метою роботи можна визначити оцінку регіональної диференціації за основними показниками бідності, виявлення загальних тенденцій розвитку ситуації з бідністю в країні та регіонах, а також встановлення чинників формування регіональних диспропорцій соціального розвитку.

III. Результати. Комплексний аналіз ситуації з бідністю в Україні за період 1999–2005 років свідчить, що позитивний ефект від